

Наташа Милићевић,
*Југословенска власт и
српско грађанство 1944–1955,*
ИНИС, Београд, 2009, 642 стр.

Обимна и награђена студија долази из пера дугогодишње сараднице Института за новију историју Србије. Колегиница Милићевић се пре десетак година одважила да крене у једно поље истраживања које је до тада већ било предмет интереса словеначких, хрватских, српских и иностраних историчара. Постојао је цео један тренд преиспитивања наслеђа комунистичких земаља после Другог светског рата. Сведоци смо да је ту било различитих приступа и нивоа обраде сложене теме. Негде је био доминантан националистички а негде идеолошки дискурс. Историјски „поражени“ социјалистички пројекат са краја 80-их готово да није имао прилику да добије право, бар у науци, на адекватан третман. Мешала се у радovima реторзија и револуционарна репресија, нису се одвајали легитимни судски процеси за националну издају и ратни злочин, па и онај за геноцид, од „бољшевичког“ или „партизанског“ терора. Било је, такође, претеривања са непровереним бројем страдалих, погубљених и осуђених. Уместо старих митова који су деценијама владали у политичком говору и науци почели су да се креирају нови. Једна од варијаната је било доследно прихватање емигрантског наратива. У међувремену изашле су и неке новије студије у земљи и свету произашле из сличних научних пројеката (Срђан Цветковић, *Између српа и чекића. Репресција у Србији 1944–1953*, Београд, 2006, докторска теза Michael Portman, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952, Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*, Wien, 2008).

Дакле, како се у овој сложености сналазила Наташа Милићевић? Превасходно, пред нама је рад који покушава да демонстрира научност насупрот исхитреној и натегнутој интерпретацији и пристрасности. Садржај је богат и у њему ће историчари, али и други знатижељни читаоци наћи слику једног времена, саставнице друштвене и политичке историје. Наћи ће такође путоказе за многе архивске фондове или мало коришћене објављене изворе. На једном месту окупљена су и многа појединачна мемоарска казивања којима се илуструју делови садржаја. Историчарка је добро упућена у онај део историографије који претходи њеним истраживањима и који представља оквир за ситуирање ове теме. Дакле, све што бисмо у најкраћем могли означити као историју револуционарне смене власти са посебним освртом на Србију и решавање српског питања у новој етапи југословенске државе.

Тематски ауторка прати судбину грађанства у Србији од његовог настанка у модерној историји обновљене државе, сва искушења и држање током окупације до његове интеграције у ново друштво после Другог светског рата. У међувремену, а то је тежиште ове студије, два поглавља, друго и треће (стр. 87–461) посвећена су политичком и економском развлашћивању виших или имућнијих слојева грађанске класе, репресији и кажњавању.

Концентрисана на Србију, која је прва ослобођена присуства окупатора и где је срушен систем окупационе власти, Милићевићева реконструира облике политичке принуде у пракси у којој „нема демократије за све“ и однос према опозицији која још увек мора да се толерише јер почива на међународном концензусу.

У овом сегменту занимљиве су странице (104–105) које се односе на поступке реконструкције бирачких спискова, одузимањем права одређеним категоријама грађана, али и тактици спровођеној на многим конференцијама где су се листе шириле а појединци етикетирани и губили право да гласају за Уставотворну скупштину. У овом кратком периоду привидног плурализма важан је део који је ауторка посветила грађанској опозицији и српском питању (стр. 121–128). Изложене су не само полемике које је водио Милан Грол на страницама *Демократије*, где је истицао да је његова странка прихватила начело федерализма још 1932. године, али нису могли прихватити одвајање Црне Горе и Македоније из састава српске јединице. Цела опозиција противила се унапред одређеној дводомности Уставотворне скупштине јер се тиме прејудиирало федеративно уређење утврђено на Другом заседању АВНОЈ-а. Из Стенографских белешки са заседања Привремене Народне скупштине, записника са седница Извршног одбора ЈНОФ-а Србије, ауторка излаже дискусије републиканца Јаше Продановића о штетности најављеног права на самоопредељење до отцепљења, давање Црногорцима статуса посебног народа уз навођење историјске аргументације и чињеница. Продановић се успротивио чињеници која је олако прихватана од комуниста да је српски народ хегемонистички и упозоравао да је проблем „шовинизам других око нас (...) јер се манифестује на многобројне начине“ (стр. 127). На овим страницама нашле су места и речи др Васе Чубриловића у дискусијама око права на самоопредељење и отцепљење – „свима се ово право даје али српском народу се не даје“. Чубриловић је указивао да је српски народ главни носилац државности и стварања велике државе и постављао питање „да ли је у интересу државе стварање толиких покрајина, а невођење рачуна о ствари српског јединства“ (стр. 127). Било је и оних који су комунистички режим оштро квалификовали као „аморалан и скроз антисрпски“ (стр. 128).

Када је реч о економском развлашћивању, утврђују се три фазе. Темељито је размотрена у нашој историографији и на темељу властитих истраживања конфискација и секвестар, замена новца, борба против шпекулације и саботаже, ревизија права на пензију, аграрна реформа и национализација (стр. 129–236). Уз реч, ауторка користи и фотографије, факсимиле пропагандних плаката, карикатуре и графикане. На тај начин прегледни извори из историје Србије могу се корисно употребити у компаративним анализама историчара који за предмет имају неку другу републику наследницу Југославије.

Треће поглавље књиге под насловом „Репресија и одговори“ (стр. 237–460) не само својим обимом него и садржајем представља и представљаће можда најважнији део студије приликом њене рецепције или критике.

Ауторка сматра да је комунистичка идеологија налагала репресију у стварању „новог друштва“. Процес је на простору Србије имао три фазе. Прва од јесени 1944. до јесени 1945. године, друга од 1946. до 1948. и трећа од сукоба са ИБ-ом до 4. пленума КПЈ. За разлику од једног броја историчара и публициста који објављују од 1990. године, историчар Наташа Милићевић је суздржана у погледу понуђених квантификација убијених по кратком поступку у првој фази репресије. Она закључује „да број стрељаних по кратком поступку или на тајним процесима никада неће бити тачно утврђен“ и додаје да су „досадашње процене броја жртава различите и да су зависиле од оних који их износе; антикомунистички оријентисани учесници и сведоци времена говоре о бесмислено великим бројевима, док присталице покрета

и учесници власти помињу мале бројеве. Чак и истраживачи наводе цифре које је тешко научно оправдати. Створен је „мит о бројевима“ жртава репресије“ (стр. 592).

Милићевићева наводи све до сада релевантно презентираних бројеве страдалих како у Србији тако и за цео простор бивше Југославије, дајући своје коментаре и изворе (стр. 261, 267, 268, 285, 286). Прецизно су идентификовани носиоци кратких суђења и органи, у првом реду комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, који су предлагали хапшења и стављање под војни или суд части. Износе се поново познати подаци колико је било укупно оптужено по Комисији, а колико на крају суђено. Број оптужених у 1946. и 1947. за сва криминална дела, мада под извесном резервом, према архивским изворима тужилаштва, био је прилично велики, готово сваки стоти становник. Далеко већи број је био хапшеници и испитиваних. На крају велики број оптужених је ослобођен. „За разлику од вансудских стрељања, стрељања на основу судске одлуке знатно је лакше пратити“ (стр. 287). Постоје подаци за 57 процеса у Србији на којима су била оптужена 184 лица (116 на смрт). Неке пресуде на смрт су касније преиначене у робију (нпр. индустријалци браћа Теокаровић). Новине су доносиле и листе стрељаних по кратком поступку одлуком војних судова различитог степена, углавном месних. На страницама књиге се разматрају познати процеси, као онај из октобра у Београду са 104 лица, али нас ауторка често уз факсимиле плаката обавештава и о оним у другим градовима. Књига је илустрована многим прикупљеним примерима из којих се види карактер оптужница у функцији не само санкционисања стварне сарадње са окупатором, већ посебним тумачењем познатих факата, санкционисањем грађанске класе и њених истакнутих претставника као таквих, као класног непријатеља.

Наташа Милићевић је, у нешто мањем истраживачком обиму, покушала да упоређује строгост осуда на простору Србије са онима у другим југословенским земљама, посебно у Хрватској, па и на примеру глумца. Поређење показује да је у Србији био далеко строжији критеријум. Управо испод поднасловa „Да ли су постојала двострука мерила?“, наводи забринутост Јаше Продановића на сеници Извршног одбора ЈНОФ-а Србије, који је примећивао „кад су Срби у питању онда се губи глава и за сарадњу у часописима“, а када су Хрвати у питању, онда је нешто другачије „па се и председник једног усташког преког суда осуђује на 10 година принудног рада“ (стр. 402). Читаоцима на овом месту скрећемо пажњу на напомену бр. 453 у којој је шире објашњен документ са погледима једног немачког сведока, бившег аустријског конзула, такође ухапшеног и суђеног, под називом „Проблеми квислинга“ (25. јануара 1946). То је слика и типологија свих актера југословенске драме.

Готово шездесет страна књиге посвећено је одговорима српског грађанства на репресију (стр. 407–467) како у земљи тако и међу онима који су се затекли у емиграцији. Направљен је исцрпан преглед свих форми отпора, од илегалних омладинских група, остатака организације Драже Михаиловића, до оних политичких снага које су деловале у оквиру ЈНОФ-а или као самосталне политичке странке до новембарских избора 1945. године. Постојала је и пасивна резистенција, повлачење у своје предратне кругове, одбијање контакта са „новима“. После 1948. постојала је нада да ће се можда све изгубљено повратити. Бележе се спонтана окупљања око истакнутих старих политичара. Сања се и о „трећој“ Југославији. Они повезани

са емиграцијом очекивали су помоћ са Запада. Хапшења тако окупљених група и нова суђења, подршка Запада Јосипу Брозу, као да су утицали да се коначно почне прихватати модус вивенди. Наташа Милићевић то назива „тиха интеграција у ново друштво“. Новом времену била је потребна стручност и то је била улазница за највећи део ранијег грађанства. Тај процес је постепено почео већ после самог ослобођења да би касније само добио на замаху. Интересантни су подаци за важне државне установе какви су судови или војска (стр. 461–560).

Наташа Милићевић види, на крају своје студије, маргинализацију значаја старе грађанске класе кроз преобликовање некадашње социјалне структуре Србије. Нова урбанизација, коју карактерише масовно досељавање у градове, одузела је некадашњи примат старим структурама. Масовно образовање новопридошлих омогућило им је преузимање стручних послова које су раније обављале само генерације грађанске класе.

На крају, пажљивији читалац ће приметити да се ауторка ове драгоцене студије на много места мучи да дефинише друштвену или историјску категорију којом се бави почев од наслова до разраде у првој глави те током коришћења одабраног појма у наставку студије. Ако бисмо се задржали само на четвртој глави, учинило би нам се да се читав сукоб одвијао на релацији село – град, где је овај последњи, у својој старој форми, „изгубио“. Био би то погрешан закључак, али и доследна последица нерашчишћености појма „грађанство“ са почетка студије. Упркос коришћеној литератури, није доследно изведено раздвајање филозофског поимања грађанског друштва – где је грађанин (и села и града) као појединац основа политичког система демократије преко својих општих и посебних права, основа заједнице и свеколике надградње, и оног социолошког – где се грађанство може одредити као издвојена социјална група или разделити на своје слојеве. У подваријанти тек кроз социологију културе стигли бисмо до питања урбано – рурално. Тако ће се читаоцу учинити да је предмет репресије све што је још од Старе Србије, па преко Краљевине Југославије прихватило градски стил живота те уживало у правилима система слободног предузетништва, правне државе и сл. „Ко у структури градског становништва и српског друштва припада грађанству?“, пита се наша колегиница и наставља: „Неграђански карактер сељака и радника, као и градске сиротиње није споран. Сељаци су све време у односу на грађанство не само најмасовнији друштвени слој, него и други пол и типично су неграђанска група по месту живљења, типу привређивања, али и начину живота“ (стр. 28). Ова преузета дефиниција би сугерисала да су у грађанском рату у Србији учествовали само мањи делови градског становништва, те да су они, горње друштвене класе, виши и средњи слој били предмет будуће репресије. Историјска слика, као и сама ова студија показује да то није било тако и да се радило о насилном укидању претходног поретка ствари који није био само либерално-демократски (стр. 38) већ и конзервативно-демократски са значајном државном интервенцијом у привреди, из чега је положај извлачило високо управно чиновништво, горњи и средњи партијски ешалони. Српско село, у коме су све велике српске странке имале своју базу, деценијама је давало и партијске и политичке прваке и нерадо се одвајало од својих традиционалних вредности и поимања државе. Дакле, и оно ће једним својим делом, поделити судбину „грађанства“. Оно већинско, мобилисано за завршне операције и ослобођење земље или оно, скоро 200.000 њих, заточено у немачким

логорима, биће одсутно са политичке сцене Србије у време револуционарних промена.

Др Миле БЈЕЛАЈАЦ

Zoran Janjetović
Nemci u Vojvodini,
Beograd, 2009, 381 str.

Откривање нових али и враћање у историографији већ познатим и обрађиваним питањима и историјским темама, ново читање извора и изналажење новог угла посматрања прошлости, отворили су простор преиспитивању једном постављених „истина“, јасно указујући да нема затворених тема и дефинитивних одговора. Простор за нови истраживачки подухват је неограничен и тиме чини професију историчара једнако узбудљивом и пуном изазова али и одговорном у свом научном исходу. Књига др Зорана Јањетовића *Немци у Војводини* представља важан покушај расветљавања релевантне историјске теме и подвргавања научном испитивању до данас уврежених слика и представа о овој мањини. Ради се о истраживању које представља, како сам аутор наводи, синтезу произашлу из вишегодишњег научног рада и бављења питањима националних мањина на тлу југословенске државе, о истраживању насталом уз ослонац на релевантну научну литературу, архивску грађу истражену у домаћим и страним архивима. Хронолошки, живот немачке мањине аутор прати од времена њихове колонизације и настанка првих насеобина на простору данашње Војводине до година непосредно након окончања Другог светског рата, уз приказ судбине Немаца у сусрету са новим комунистичким властима Југославије. На тај начин се пред читаоцима наша једна научно утемељена студија која поред увида у свакодневни живот немачке мањине на тлу Војводине нуди и ново виђење постављеног проблема, пружајући нове одговоре на многа питања везана за политичке активности, економску снагу, национални идентитет, положај Немаца током година Другог светског рата, као и судбину великог дела ове мањине после окончања ратних сукоба. И поред чињенице да је рад просторно ограничен на територију данашње Војводине, када је то било потребно З. Јањетовић даје шири, југословенски оквир посматрања пратећи положај немачке заједнице и у другим деловима државе.

Након речи захвалности, уводног осврта и оцене коришћене литературе, З. Јањетовић кроз наредних четрнаест поглавља, тематски одређених, читаоцима нуди јасну слику социјално-економског развоја, јачања националне свести и политичких активности ове мањине, посебно у периоду између два светска рата. Појава Немаца на тлу данашње Војводине, разлози њихове колонизације и стварање насеобина, као и облици интеракције са локалним становништвом (Мађарима, Србима) предмет су садржаја прва два поглавља („Насељавање Немаца у Војводину и њихове миграције одатле“ и „Суживот Немаца са Србима и другим народима Војводине до Првог светског рата“). Колонизација Немаца која је започела у XVII веку а своје прве масовне облике добила у XVIII, увела је немачку заједницу у већ сложјену етничку структуру данашње Војводине. Мотиви колонизације, како аутор